

Глава седма

НООСФЕРА: СМЪРТ И БЕЗСМЪРТИЕ

Човекът — това е Месия на природата
НОВАЛИС

*Човекът води двояка борба: за живот и
за безсмъртие.*

Николай БЕРДЯЕВ

Макар теорията "за безсмъртието на зародишната плазма" в този вид, в който я развива Августин Вайсман сега да е отхвърлена, може да се смята за установен фактът, че единният поток на живота не се прекъсва на Земята в продължение вече на стотици милиони години. Съпротивявайки се на лавината на разрушението, биосферата съдържа в самата себе си принципа за борба със смъртта. Организмите като че ли я предизвикват с това, че още преди своето разпадане предават на потомците си неугасващия факел на живота. Щафетата на наследствеността упорито защитава филогенетическото дърво от гибел.

Тази забележителна особеност на живите системи е един от признаците за победа на творческото начало във Вселената, но победата все пак е частична тъй като тя се отнася само до цялото, към родовото, общобиологическото. Тя далеч не е завършена и затова животът трябва постоянно да поддържа борбата срещу натиска на смъртта.

Всеки етап от еволюцията е своего рода степен към преодоляване на хаоса и разпадането, а на върха на тази стълба възниква огнище на напълно непознатата за Земята нова жизнена енергия. Ако в биосферата полето на битката е материалният слой на мирозданието, то на нивото на ноосферата в борба с дезинтеграцията влизат

същества; въоръжени с духовен заряд. В лицето на човека преграда на умирането и хаоса поставят вече не само генофондът и физиологията, но и другото трансфизическо измерение на битието. То се открива в човешката личност, която концентрира в себе си мисълта, съзнанието, творчеството и свободата. Разумът реализира своя жизнен принцип по друг начин, различен от организма. Духовната дейност спасява своите плодове от ноктите на времето по по-съвършен начин, отколкото наследствената информация на гените. Именно това уникално явление извежда човека извън границите на биологическото развитие.

* * *

Съзнанието за неунищожимост на духа винаги е било присъщо на хората. Можем да го смятаме за също така древно, както и самия човек. Каквито и форми да е приемало това убеждение, подобно на религията, то е универсално и свързано с най-различните системи от възгледи, от най-примитивните до най-сложните.

За началните фази на вярата в безсмъртието говорят също следите от ритуални погребения на ловци от каменния век¹. А в наши дни дори у такъв "първобитен" (в смисъл на цивилизация) народ, като например, бушмените, представата за задгробния живот има напълно определени черти. Според тяхната религия, след кончината "духът на умрелия известно време живее в гроба на човека и може от време-навреме да идва и да разговаря с роднините на мъртвеца, оставайки невидим. Душата, която Гау* е вложил в човека в деня на неговото раждане, се връща след неговата смърт в "другия свят, света на Гау"². Този възглед, при цялата му привидна елементарност, вече съдържа в себе си основите на учението за безсмъртието, характерно за повечето световни религии.

Повсеместното разпространение на вярата в това, че смъртта не води след себе си пълно унищожаване на

* Върховно божество на бушмените.

личността, е факт, заслужаващ внимание. Той свидетелства за почти вроденото чувство за безсмъртие на "Аз", макар дори не винаги ясно осъзнаван. Понякога се опитват да го свържат с инстинкта за самосъхранение, и разбира се, действително тук съществува някаква връзка. Обаче мисълта за безсмъртието — съвсем не е просто биологичен феномен. Преди всичко, тя е проява на духа, интуитивно усещаш своята неразрушима природа.

Героят на Достоевски Кирилов уверява, че смъртта като че ли не е нещо друго, а страх от болка. Всъщност този страх се поражда в тялото докато духът се плаши не толкова от болката, колкото от самото небитие, на което духът се противи с всички сили.

В същото време човек неволно като че ли изнася извън скоби самата възможност за своето изчезване: тя не се помества в неговото съзнание. Тази основна особеност на човека, отбелязана още от Дарвин, признават дори материалистите. "Психоаналитическата школа — писа Зигмунд Фройд — си позволи да изкаже убеждението, че всъщност никой не вярва в собствената си смърт. Казано с други думи, безсъзнателно всеки от нас е убеден в собственото си безсмъртие"³.

Може ли да се счита това обяснение за случайна илюзия? Не говорят ли думите за "вечната слава", "за безсмъртието на делата и паметта на потомството", които атеистите изписват на своите паметници, за непреодолимата жажда за истинско човешко безсмъртие?

Тази жажда може да бъде разбрана. Много по-трудно е на пръв поглед да се разбере патосът на отрицание на вечността. Какво може да вдъхновява човека да стане апостол на небитието?... Според Фройд тук действа регресивният инстинкт, който влече живото назад, към неживото. Но по-вероятно е, че "волята за смърт" е само парадоксална реакция на чувството на страх. Нерядко именно ужасът пред опасността тласка към нея. Този "механизъм на противоречие" се проявява и в други случаи: например, когато човек, изкачил се на върха, е привличан от пропастта или когато е в принудително мъл-

чание се появява натрапчивата потребност то да бъде нарушено. Човек, обхванат от тревога за себе си или за своите постъпки, като че ли мислено "разиграва" най-страшния вариант от събития и често се оказва твърде въввлечен в тази игра.

Немалка роля в апологията на небитието играе и смътният страх от отговорност, която безпокои хората, запознати с религиозните учения за посмъртното възмездие. Отричайки ги, човек се чувства "освободен" и може да си мисли, че "всичко е позволено"⁴.

Материализмът, като правило, се стреми да подкрепи ирационалния стремеж към "нищото" с логически доводи.

Първият от тях се свежда до това, че безсмъртието на духа извън тялото е трудно да се представи и не може да бъде експериментално потвърдено. Но за науката "непредставимостта" не може да служи като аргумент против реалността на какъвто и да е факт: както видяхме физиката вече отдавна се раздели с грубите модели и примитивната логика. Що се отнася до експеримента, то, първо, не е изключено, че ще успеят да го осъществят в бъдеще, а второ, въпросът отпада, ако в дадения случай имаме работа с област, където обикновеният експеримент по принцип е невъзможен.

Вторият аргумент има емоционално-нравствен характер. Той изхожда от това, че вярата в отвъдното отслабва волята на човека, отвлича го от земните задачи. В значителна степен този извод е породен от извращаването на идеята, която той оспорва. Неслучайно и Стария Завет, и Евангелието говорят толкова пестеливо за това, което е след смъртта: човек е призван в т о з и свят да осъществява своето призвание, а не да очаква съвсем пасивно задгробния живот. Хоризонтът на безсмъртието прави перспективата само още по-широка и трудна — по-осмислена. Само лошо разбраното учение за вечния живот може да подрони творческата активност на хората на земята.

Третият аргумент е основан на това, че вярата в

безсмъртието е възникнала просто като "утешение", измислена от човека за защита от непоносимото очакване на смъртта. Но така могат да мислят само тези, които не са запознати с древните форми на това учение. В действителност картините на задгробния живот, които намираме в книгите на древния Изток и Гърция, почти винаги са проникнати от вледеняващ ужас. Омировият Аид, вавилонската преизподня или еврейският Шеол най-малко от всичко могат да се нарекат "утешение"*.

Очевидно, съвсем не "утешаването", а откρηването на някакви страшни страни на посмъртието са източник на подобни представи. Известният швейцарски психиатър Юнг предполага, че хората са черпели тези представи зад прага на съзнанието. Затова той е придавал голяма значение на съновиденията, които обличат в образи от реалността, подвластна на подсъзнанието⁵. С други думи, първичен тук е особеният *o p i t*, чрез който човек се докосва до областта на битието, лежащо отвъд видимото.

Както обикновено, материалистите свързват вярата в безсмъртието с нивото на науката от миналите епохи. "За хората, живели преди хиляди години — казват те, — тези представи са възникнали в резултат на непознаване на законите на природата и обществото. Те не познавали биологическите причини за смъртта, не можели научно да изтълкуват човешкото съзнание"⁶. Въпреки, че позоваването на "законите на обществото" тук едва ли е уместно, остава неясно: защо развитието на знанията не е унищожило идеята за безсмъртието. Та нали е трудно да се предположи, че такива нейни защитници като Дж. Томсън, открил електрона, или Е. Шрьодингер, създател на вълновата механика, познават законите на природата по-малко, отколкото пещерния човек или древния египтянин. Напротив, както твърди английският физик Максвел, "научният прогрес (по въпроса за смъртта от гледна точка на нейната физическа страна) води до задълбочено

* Вж. т. II, IV, V.

различаване на видимата част на човешкото същество, която загива пред нашите очи и тази, която съставя нашето "Аз" — до усвояването на факта, че човешката личност както по своята природа, така и по своето предназначение е извън границите на научната област"⁷. Затова не е чудно, че мнозинството от най-големите представители на човешката мисъл — от Платон до Бергсон и Теяр дьо Шарден — са споделяли и философски обосновавали учението за безсмъртието.

* * *

Човешкият дух, на фона на органическата еволюция, е нещо не пр о д н о по отношение на материалните структури и в същото време — тясно свързано с тях. Но ако това е така, то не се ли разпространява законът за разлагането и върху съзнанието? Отдавна вече хората се замислят над този въпрос. Изтъкнатите мислители от миналото: Платон, а след него Тома Аквински и Лайбниц — го решават отрицателно⁸. Техните изводи не са загубили сила и днес, получавайки развитие в съвременното мислене.

В действителност след физическата смърт организъмът се разпада на тези елементи, от които е бил образуван. Между другото духовното начало се отличава качествено от телесното. То не трябва да се разглежда във вид на комбинации от части и елементи.

"Душевният живот, отбелязва Симон Франк, — не е агрегат или комплекс от отделни психически явления или процеси. Напротив, той е някакво първично неразложимо е д и н с т в о (к.в.А.М.). Каквато и отделна страна на душевния живот да изучаваме такова изследване по принцип в и н а г и е насочено към цялостния душевен живот. Трябва винаги да се отчита този общ фон или тази обща основа, в която е потопено всичко единично. Признаването на наличието на "душата" в този смисъл не е произволно допускане и не е пречка за опитното познаване на душевния живот, а, напротив — необходимо негово условие"⁹.

Това единство на духа е предпоставка за неговата неразложимост, както показва Шрьодингер. Той пише:

"Във всеки от нас има безспорна представа, че сборът от неговите собствени преживявания образува някаква единица, ясно отличаваща се от същата такава единица във всеки друг човек. Той се позовава на нея като на своето "Аз". Какво представлява това "Аз"? Ако вие анализирате правилно това "Аз", то вие ще достигнете до заключението, че то само по себе си е нещо повече от простия сбор на отделни възприятия и спомени, и служи именно като такава канава, върху която те се натрупват. При внимателно самонаблюдение вие неминуемо ще достигнете до извода, че това, което реално сте приемали за "Аз" — това е и основата, върху която се събират всички тези преживявания. Вие можете да тръгнете в друга посока, да престанете да виждате своите приятели, можете почти да ги забравите: вие ще придобиете нови приятели, интензивно ще участвате в общия живот с тях както някога със старите. Все по-малко и по-малко важно ще бъде за вас, живеейки нов живот, да продължавате да си спомняте за стария. Вие, може би, ще говорите за своето минало в трето лице: "Юношата, който бях". Героят от четения от вас роман може да стане близък на вашето сърце и значително по-жив и познат, отколкото този юноша. Обаче тук няма междинен прелом, няма смърт! И дори ако изкусният хипнотизатор успее да изтрие от вашето съзнание всички ваши ранни спомени, то и тогава вие няма да смятате, че той ви е убил. В такъв случай тук няма загуба на личното съществуване, която трябва да се оплаква. И никога няма да има"¹⁰.

Руският философ Николай Лоски разработи дори особен метод на самонаблюдение, което е в състояние да установи опитно вътрешното единство на "Аз-а" в качеството на "свръхвременото" и, следователно, свръхматериалното начало¹¹. Тук се приближаваме до откритие с далечни последствия.

Материалистите обикновено казват, че със смъртта съзнанието "угасва". Но това не е нищо повече, от лоша метафора. Нали и в чисто физически план на битието "угасването" съвсем не означава анихилация, а само преход от една форма на материята или енергията в друга. Затова, ако дори приемем подобна аналогия, по-правилно ще бъде да се каже, че гибелта на тялото открива пред съзнанието пътя за преход в друга форма на съществуване.

Тъй като духът, както ще видим, е способен да оказва огромно въздействие върху живота на тялото, то напълно е възможно да си го представим като сила, използваща централната нервна система като свой инструмент. Мозъкът в дадения случай ще се окаже нещо, което напомня свой трансформатор или кондензатор.

Когато приемникът или електрическата инсталация излизат от строя това съвсем не означава, че радиовълните или електроенергията са се "изпарили", "изчезнали". Нещо подобно става, както изглежда, в съотношението между мозъка и духа. "Единствената причина — казва Бергсон — да предполагаме, че съзнанието се унищожава със смъртта, се състои в това, че ние виждаме как се руши тялото, но тази причина се обезсмисля, ако независимостта на съзнанието по отношение на тялото, макар и частична, е факт от опита"¹². А такава частична независимост се разкрива от характера на целия наш вътрешен живот. Всеки път, когато човек действа, чувства и мисли в ъп р е к и желанията на тялото, той доказва свободата и самобитността на своя дух.

Разбира се, смъртта и разлагането на мозъка нарушава неговия контакт с духа. Но означава ли това, че духът повече не съществува? Това може ли да докаже "мълчанието на гробовете"?

"Да предположим — казва руският философ и математик Успенски — че съзнанието на умрелия човек (т. е. на човека, чийто мозък е престанал да работи)

продължава да функционира. Как можем да се убедим в това? Н и к а к. Ние имаме средствата за съобщение (реч, писменост) със съзнания, намиращи се в еднакви условия с нас, т. е. действащи чрез мозъка, — за съществуването на тези съзнания можем да съдим по аналогия със себе си. За съществуването на тези същите съзнания, които не действат чрез мозъка — без значение има ли ги или ги няма, — не можем да се убедим с никакви средства¹³.

По такъв начин отричането на безсмъртието се изгражда на чисто негативни предпоставки, дефектът на които става очевиден пред лицето на специфичните особености на духа като нематериално начало и личността като феномен на свръхвремето и извънпространственото.

Такова новообразуване трябва да заеме изключително място в световната еволюция. Веднъж запалил се във Вселената, огънят на духа, подобно на живота, не може да угасне. Нещо повече — той се е въплътил не само в колективното съзнание на вида, но и във всяка негова единица, в най-висшия шедьовър на миротворението — в личността.

Единният организъм на биосферата расте, преодолявайки смъртта, но една след друга отмират и се сменят неговите клетки. Друго е безсмъртието в ноосферата. За нея частите са също толкова важни, колкото и цялото. Тя се представя не като безлична маса, а като единство на мислещи и н д и в и д и.

Смъртта застига животното и го прави своя жертва — и в човека загива само животното. Духът му, по думите на Теяр, "се изплъзва и се освобождава". Това, че той е в състояние да н а д ж и в е е разпадането на тялото, е закономерност и най-важна крачка на космоса по пътя към свръхприродни светове.

* * *

Но ако безсмъртието е толкова важно за еволюцията на свойството на духа, ако то е така желано за човека,

то защо нашите представи за по-нататъшната съдба на личността са толкова неясни и бедни по съдържание? Съществуват два отговора. Според мнението на едни, на човечеството е съдено някога да проникне още по-дълбоко в тези тайни. Те са малко изследвани, но по принцип — рационално познаваеми*. Според друга, по-вероятна гледна точка, тук минава границата, която ние не можем да преодолеем, намирайки се от другата страна на битието. Както е невъзможно за ембриона, водещ чисто биологическо съществуване, да разбере цялата сложност и многостранност на човешкия живот, така и в нашето ограничено битие е трудно да си представим други светове иначе, освен като символи.

"Необходимо е да се помни — отбелязва Николай Лоски — че времевият ред от събития и безвремето битие по същество са два дълбоко различни свята, а човекът, макар и да стои с единия крак в единия от тези светове, а с другия — в другия свят, въпреки всичко развива в себе си уменията отчетливо да наблюдава само единия от тези светове, а именно — времеви. Затова, когато става дума за вечното "Аз", ние умеем само да посочим неговата наличност, но не и да разкажем за неговото извънвремево съдържание. Между другото това съдържание трябва да съществува и да бъде значително по-богато, отколкото временния живот"¹⁴.

И въпреки всичко развитието на личността още тук я приближава до съзерцанието на свръхсетивния свят. Началото на онтогенезиса на човека, не се отличава от този при животните. Но на следващите степени той става все повече способен да отразява в себе си светлината на Висшето.

Поразителните полети на човешката личност, мисълта на философа — всичко това вече е предчувствие и преживяване на безсмъртието "тук и сега". Това е като

* Привържениците на този възглед нерядко се стараят да го обосноват с данните на парапсихологията (вж. приложение 9).

лъч светлина, който осветява и пътя на отделната душа, и историята на цялото човечество. Независимо от тези, които искат да погребат човека и да го убедят, че краят на живота — това е "репоят върху гроба", духът в своето битие открива перспективата на вечността. Малкият отрязък, който му предстои да премине по земята, се разширява безмерно, когато човекът усеща своето безсмъртие и единение с Вселената и Бога. Той се труди, знаейки че всичко красиво и истинско, възникващо в този свят, достига в бъдеще най-голям разцвет.

Не е възможно да си представим живота след смъртта като празно бездействие, като уморителна и еднообразна "разходка в райските градини" — той ще бъде процес на непрекъснато формиране и възходжане към вечното съвършенство.

"Увереността в това, че ние продължаваме да живеем вечно, казва Гьоте, произтича в мен от самото разбиране на дейността. Ако аз, без да познавам умората, бъда деен до самия край, то природата, когато сегашната ми форма вече не може да издържи тежестите на моя дух, е длъжна да ми посочи нова форма на съществуване. Нека вечно Живият да не ни откаже нови видове дейности, аналогични на тези, в които ние вече сме изпитали себе си. А ако Той по бащински ни дари със спомен за всичко справедливо и добро, към което ние сме се стремили и което вече сме създали, тогава и ние, разбира се, много бързо ще се вкопчим в зъбците на световното зъбчато колело."¹⁵

Тези думи на великия поет и мислител напомнят за това, че посмъртието е тясно свързано със своя земен живот, както наследствеността и условията на съществуване в тялото на майката влияят върху раждането и живота на човека. Земното съществуване не ни е дадено случайно и безцелно. Като формиране свой дух по пътя на живота, ние го подготвяме за вечността. Тази подготовка трябва да се изразява в нашата дейност на земята. Още философите на Индия и Гърция са разбрали, че освен физическите закони съществуват и д у х о в н о

н р а в с т в е н и закони, че те действат в определена последователност. Всеки носи в отвъдния свят това, което е приготвил за себе си тук. Червивото семе никога няма да даде здраво растение. Злото и духовната немощ на земята като ехо ще отекнат в нашето отвъдно битие. Затова призванието на всеки човек, който сериозно и с отговорност подхожда към проблемите на живота и смъртта — на езика на Евангелието е — да "събира небесно съкровище" тук. В стремежа си към "спасението на своята душа", т. е. приобщаването към божествения Живот, ние трябва да виждаме не егоизъм, а естествена, заложена в човека потребност. Напротив, егоизмът е препятствие към това приобщаване.

* * *

Но Библията ни открива и нещо повече. Символът на "дървото на живота", който се появява на първите ѝ страници, означава потенциално безсмъртие на цялото човешко същество, а заедно с него и на цялата природа. Човекът, според Писанието, е духовно-телесно единство*. Затова неговата роля в мирозданието не може да се ограничи със запазването и усъвършенстването единствено на духа сред общото разложение на материята. Невидимата енергия, с която той е надарен, далеч не е реализирала всичките си възможности.

Чрез своето тяло човекът е слят с природния космос и неговият възход е едновременно и възход на всички твари. Еволюцията на биосферата е бягство от смъртта, историята на човека е път към възкресението и одухотворението на материята. Следователно, неразрушимостта на духа е само етап, а не връх на прогреса. Тази мисъл с парадоксална яснота е изказал Бердяев:

"Вярата в естественото безсмъртие сама по себе си е неплодна и печална, за тази вяра не може да има

* Вж. т. V и VI.

никаква цел пред живота. Тогава най-добре е по-скоро да се умре. Посредством смъртта да се отдели душата от тялото, да си отиде от света. Теорията за естественото безсмъртие води до апология на самоубийството. Но великата задача на живота предстои да се осъществи само в този случай, ако безсмъртието е резултат от спасението на света, ако моята индивидуална съдба зависи от съдбата на света и човечеството, ако за моето спасение трябва да бъде приготвено възкресението на плътта.¹⁶

Макар че в тези думи очевидно има спорни въпроси, те обаче справедливо сочат едно по-високо призвание на човека, отколкото простото излизане извън пределите на материалния свят. Да преодолееш със силата на духа инертността на материята, да я п р е о б р а з и ш, да възвестиш чрез себе си висшата степен на развитието — в това е космическата задача на ноосферата, а венец на нейните стремежи е победата над телесната смърт в природата¹⁷.

Първостанното човечество е трябвало да намери път към целокупното безсмъртие, да стане в мирозданието "първенец между мъртвите". Но това не е станало. Само духът избягва разпадането; смъртта, както и преди, съхранява своята власт над ноосферата, разрушавайки тялото на човека, както и всяка друга структура. Това, което човек е нарекъл с тъжното име "тъмница" се възвръща в общия кръговрат на веществото... Коя е причината за това падение? Кое е спирало движението и по съдбоносен начин е повлияло на духовния живот и историята на света?

Християнството нарича тази катастрофа първороден грях, или повреденост на човешката природа.